

önmagát, önnön lehetőségeit és korlátait is. S valójában éppen ez a kettség vagy inkább többszörös tudatosság teszi végső fokon vonzóvá verses megnyilatkozásait, amelyek szükségszerűen a semmi peremére, a nemlét határára szoruló lélek ellenakciójaként szakadnak föl és keresnek utat a papír felé.

Szándékosan mondtam *vonzó*t, mert meggyőződésem, hogy a legragyogóbb tudatosság sem elegendő önmagában ahhoz, hogy teljes értékű művészetet produkáljon, akkor sem, ha a hiányzó alkotóerőt makulátlan, nyílt önleplezéssel próbálja ellensúlyozni a szerző. Az *Ellenversek*, *ethoszok* darabjait ily módon dokumentumértékük miatt kell becsülnünk igazán. Egy olyan ember dokumentumaiként, aki értelem- és honkereső harcaiban egy-két évvel ezelőtt eljutott a kiáltás imperativusáig. Hallgassuk hát — zavart döbbenettel.

UTASI Csaba

EGY „TECHNOKRATA” TUDATA

Konrád György: *A városalapító*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977

Rég vártunk rá. Konrád György első, 1969-ben kiadott, majd világnyelveken is megjelent, tehát „nemzetközi karriert” befutott regénye, *A látogató* után nem kevesebb, mint nyolc éven át. Tekintettel az első regény „formabontó” eszközeire s annak idején meglehetősen ellentétes nézeteket kiváltó visszhangjára, mindenekelett azonban nyilvánvaló értékeire, úgy tetszik, nem éppen megokolatlanul. Mindenki számára érthető lehet tehát, ha a szerző második regényét, *A városalapítót* mindenekelett olyan megfontolással vesszük most kézbe, hogy vajon sikerült-e Konrádnak korábbi teljesítményét elérnie vagy éppen felülmúlnia. Önmagát kínáló szempont, nem bizonyos azonban, hogy okvetlenül elősegíti a regény értékeinek vagy fogyatékoságainak megközelítését, következképp inkább el kell felejtetni és nem szem előtt tartani. Nem mintha Konrád korábbi regényétől merőben eltérő utat választott volna, olyat, amely nem tűri az efféle összehasonlításokat. Ellenkezőleg: *A városalapító* formai szempontból nézve ugyanúgy a belső monológ eszközeivel megírt tudatregény, akárcsak *A látogató*, mondanivalóját tekintve viszont sokkal inkább „közérzeti” regény. Mindenekelett abból eredően, hogy elbeszélő főhőse, a neves tervezőmérnök tudatát kitöltő problémák tömege sokkal inkább mondható általánosnak, mint ahogyan azt a korábbi regény első személyének, *A látogató*nak gyámhatósági tisztviselője esetében tapasztalhattuk, mivel e korábbi Konrád-figura megrázó erővel ábrázolt zátonyra futott életű gyámoltjainak problematikáját holmi ei-

nagyolásra hajló szemléletmód akár „periferikusnak” is minősítheti. Közérzetről beszélve tehát nem csupán a regényhősök belső életérzésére gondolok, hanem olyan érzésből fakadó gondolatokra is, melyek sokaknál közösek vagy legalábbis egy meghatározott s központi helyet elfoglaló rétegre jellemzőek lehetnek.

Lássuk azonban kicsoda is Konrád mindvégig névtelennek megmaradó főmérnöke tulajdonképpen. Neves tervezőmérnök, egy kelet-európainak mondott, de lényegében jellegzetesen magyar kisváros az ő vezetésével épül át modern centrummá, idősebb ember, dzsentriszármazék, de a szocializmus győzelme után fontos építkezések tervezését és vezetését bízzák rá, a személyi kultusznak nevezett korszakban rövidebb időre börtönbe is kerül, ám utána ismét jelentős feladatokat végez, családi állapotát tekintve özvegy, felesége közlekedési szerencsétlenség áldozata lett, van egy fia is, aki a „dühöngő fiatalok” közé tartozik, s mint ilyen, akár „anarcholiberalistának” is minősíthető. Pusztán az „adatokat” tekintve ez minden, amit megtudunk róla, amennyiben pedig ehhez még egy tengerparti kaland leírását is hozzászámítjuk, úgy a regény emlékképekben felszínre kerülő cselekményként aposztrofálható rétegét is kimerítettük. A többi: reflexió, sajátos líraisággal felfokozott elmélkedés, zuhatagként ránk szakadó, itt-ott talán túlrejtjelezett képek tömegével elkeveredve.

Ebből bontakozik ki egy technokrata tudata, helyesebben szólva egy inkább csak szerep szerinti technokrataé. Konrád regényének főmérnöke ugyanis egy helyen kifejezetten a technokrata réteg tagjának nevezi magát, a regény számos részletében pedig önmagát elemezve voltaképpen a technokrata portréját, tudatának sajátos, helyzetéből és foglalkozásából adódó torzulásait tárja az olvasó elé. Nemegyszer egy önmagát vizsgáló diagnosztika pontosságával tapintva e réteg képviselőire leginkább jellemző tünetek egész sorára, úgyhogy éppen tudatosságából, nagyfokú önlátásából fakadóan érezzük úgy, hogy ez a regényalak nem csupán szakmájának kiváló képviselője, hanem a szó általános emberi értelmében is átlagfeletti — átlagosnak, s egyben valamely réteg, csoport vagy szerep tipikus képviselőjének ugyanis ilyen szempontból nézve az tekinthető inkább, aki gondolatban sem képes helyzetéből-szerepéből kilépni s azt mintegy kívülről szemügyre venni. Konrád városalapítója azonban éppen erre bizonyul képesnek méghozzá oly mértékben, hogy nem csupán átlagfelettivé lesz, hanem már-már valószínűtlenné, egyben pedig az író nem mindig kellő körültekintéssel álcázott szócsövévé is. Ugyanakkor azonban, még ha nem a legszerencsésebben megválasztott módon is, ez teszi lehetővé a szerző számára, hogy regénye a technobürokrácia és általában a központosított szocializmus egyfajta bírálata legyen. „Nincs unalmasabb lejárata a baloldal évezredeken át előkészített szellemi és türelmi igazságainak, mint ha az értelmiségi tányérsapkát öltve vezényel és sorakozik”, vallja a főmérnök egy helyen a regényben.

Ezzel függ össze aztán a regény mondanivalójának jövőbe mutató,

vagy ha úgy tetszik, utópisztikus vetülete is, amely mintegy a fent említett bíráló tanúságtételéből fakadóan a tenmelés irányításának a termelők kezébe adása igenlését jelentheti csak. „Unom a vidéki garnizonban siránkozó csapattiszt szerepét, csoportterápiaként is akarnom kell, hogy a korai szocializmus központosító újraelosztását váltsa fel a fejlett szocializmus nyílt, szerződéses konfliktusrendszere. Több ezer éves hagyomány segít hivatalnokbőrben értelmiségi, örököse vagyok minden leleményes gépezetnek, tágító kérdésnek, babonaelvetésnek, minden történetnek, amelyben az ész legyőzi az erőt, s a méltányosság orránál fogva vezet a mérges rettegést. Megpróbálom vallástalanítani a sarktételeket, ki a teológia ötezer évéből, végre megvan ez a kis függetlenség istentől, ideje felülvizsgálni, magamon kezdve, a humanizmus dogmatikáját” — áll ugyanis nem sokkal a fentebb idézett sorok után, elég félreérthetetlenül ahhoz, hogy mindenképpen az önigazgató társadalom melletti állásfoglalásként lehessen értelmezhető, s ugyanez tükröződik a regény számos más részletében is. Legfőképpen ott, ahol Konrád, illetve hősének történelmi közelmúltat és jelent bíráló gondolatai egybeolvadnak egy jövőbeli, kiteljesedettben humanizált világot megidéző vízióival: „A társadalmi forradalom addig a lehetetlen célig tart, amíg minden állampolgár nem lesz egész életével vállalkozó. Nem érheti be annyival, hogy a döntés jogát magántulajdonosokról köztisztviselőkre ruházza át. A szocialista állami monopólium a rendelkezés ideiglenes alapja, nem tehet mást, minden részérdek fölött óvja az egészet. De ha a forradalmi ész a hivatali gépezetben ismeri fel a közakaratot, tévedésével hosszú időre szentesíti két ellenfelét: a mozdulatlanyságot és a vallást. A monopólium szerelmes a rendbe, de álmos zúrsvartat teremt, szüksége van a teológiára, hogy önarcképe és a köztapasztalat közé a hit tegyen egyenlőséjletet. Az államosított hivatal főműve: a nehézfejű, óvatos hivatalnok, akit minden, ami nem hasonlít hozzá, ingerel, s a döntési jogok megosztott cseréjét elhárítva, önként bebörtönözködjik.” Ezek a meglátások helyenként különben oly mértékben csapnak át az utópiába, hogy az a szerző szándékától szinte függetlenül válik ironikussá: „Olyan városról képzelődöm, ahol a cselekvés axiómája a változtatás, jogom van környezetemre, nem én vagyok érte, nekem udvarol a város, s rólam csak velem megalkudva lehet dönteni, ahol a közösség értelmi fogyatékoságnak tartja a hatalom oszthatatlanságának elvét, s derűvel nézi vezető csoportok tündöklését és bukását az irányítás polcain (...), ahol társaimmal én is elbocsáthatom az igazgatómat, nemcsak bennünket ő (...), s a ráeső köztulajdon-hányad mozgatásával az utcaseprő is szabályozhatja a nemzetgazdaságot, (...) nincsenek illetékesek és kívülállók (...), s biztonságomat nem a fegyveres erők, hanem a közösség gyors reflexei védik, ahol a kabáttolvajtól az áruházigazgató megkérdi: miben szenved még segítséget, kíván-e hitelre vásárolni (...), ahol képzavarokra hivatkozva senki sem hozhat ellemen ítéletet, s mert nem kell félnem a tekintélytől, nem kell hazudnom

sem...”, s folytathatnánk még, tovább idézve Konrád felsorolását annak bemutatása kedvéért, hogyan is konkretizálódik a szocializmus egy majdani magasabb fejlettségi foka az író nyilvánvaló alteregóját jelentő főmérnök képzeletében, egyben pedig azt is érzékeltetve, hogy a szerző által választott közlési forma a belső monológ gyakran nem annyira egy regényalak valószerű tudatáramának felel meg, hanem inkább az értekező próza egy sajátos líraisággal egyénített változatának. Ebből a szempontból nézve pedig *A városalapító* voltaképpen esszéregényként is jellemezhető.

Ebből az esszészerűségből kiindulva viszont akár még Konrád művének regény-mivolta is megkérdőjelezhető. Nem csupán akkor, ha kizárólag a hagyományos regényt tekintjük regénynek, mindenekelőtt a cselekményt kérve számon a szerzőtől, hanem akkor is, ha a cselekmény elsorvadását vagy inkább emlékképekre töredezését a modern regényben természetesnek vesszük, mivel a felidézett élményanyag viszonylagos szegénysége folytán alig ismerhetjük meg azokat az egyedi eseteket és személyes tapasztalatokat, melyeknek révén a főmérnök eljut következtetéseinek levonásáig. Bizonyos fokú hiányérzetünk tehát főleg azért támad, mert a hozzájuk vezető út nélkül jobbra csak értékeléseket kapunk a főmérnököt körülvevő társadalomról, annak történelmi múltjáról, s kívánatos jövőjéről is, vagyis elmarad az egyedi és tipikus, úgyhogy az elénk táruló valóságanyagot inkább csak az általános szintjén ismerhetjük meg. Olyképpen, ahogyan azt egy vagy inkább több ilyen tárgyú tanulmányból, illetve publicisztikai írásból is megismerhetnénk — ha történetesen a Konrád regényében felvetett kérdésekkel kapcsolatban egyáltalán beszélhetnénk ennyire mélyre hatoló és határozottan állást foglaló értekező irodalomról. Ezért nevezhetjük *A városalapító*t bizonyos értelemben olyan regénybe rejtett tanulmánynak, amelynek értékeit a benne felvetett filozófiai, szociológiai és történelmi kérdésfeltevések és a rájuk keresett s gyakran meg is talált válaszok jelentik mindenekelőtt. Ezek az értékek ugyanis sokban a fentebb említett kifogásainkat is képesek elfeledtetni. Igazán esztétikai értékékké viszont annak köszönhetően válnak, hogy Konrád a nyelv tekintetében sohasem feledkezik meg arról, hogy regényt ír, következetesen távol tartja magát az értekező próza nyelvezetétől, a modern szociológia meglátásait szinte sohasem annak szótárával fejezi ki, hanem egyéni nyelven, a kellő hőfok és sűrítés érdekében gyakran metaforikus képek segítségével, sok tekintetben úgy lényegítve át a társadalomtudományi fogalmak tartalmát korszerű regényprózává, ahogyan József Attila formált költői nyelvet a marxizmus és freudizmus fogalmaiból, filozófiai ismeretanyagának mély átélését bizonyítva mindenekelőtt. Más kérdés viszont, hogy e nyelvteremtés szükségszerűen egy bizonyos hermetizmus szülője is lesz, s nem mindig teszi Konrád gondolatait könnyen követhetővé. Legkevésbé a hivatalos-tudományos zsargonhoz tapadó olvasó számára természetesen, azok számára, akik a szóban forgó fogalmakat legfeljebb a

címkeragasztás szintjéig képesek megtanulni csak, ám ha netán másképpen megnevezve vagy körülírva találkoznak velük, képtelenek rájuk ismerni. De hát *A városalapító* aligha nekik íródott, Konrád György regényének ők inkább csak tárgyát képezik. Nem utolsósorban ott, ahol a szerző az „ismeretlen alattvalónak” állít kíméletlenül jellemző „örök emléket”.

Felülmúlta-e önmagát Konrád *A városalapító*ban, jobb-e vagy gyengébb-e második regénye *A látogatónál*, ezek után úgy tetszik, végleg mellékes kérdés. Amennyiben viszont mégis válaszolni szeretnénk rá, inkább csak kitérően válaszolhatunk: nem jobb, de nem is gyengébb, inkább más csupán. Annak ellenére, hogy a stíluseszközök tekintetében annyiban beszélhetünk változásról csak, amennyire azt tárgyának mássága megkövetelte. Ebből eredően érezzük *A látogatóhoz* képest *A városalapítót* talán kevésbé érzékletesnek, de ugyanakkor lényegbevágóbbnak, általános érdekű mondanivalójából fakadóan pedig kivételesen izgalmasnak is.

VARGA Zoltán

ESZMECSERE

A SZAKADÓRÓL, MÉG EGYSZER

Első inkább a kötet kapcsán, semmint magáról a kötetről írt jegyzetemben (*Misao/Gondolat*, 1977. május 24.) Dudás Károly közírását igényes *újságírásunk egyik sajtóságos típusához* soroltam. Ahhoz, amely nem annyira a korszerű politikára, inkább a korszerű életre; nem a közéleti akarásainkra, rövidebb-hosszabb távú társadalmi terveinkre és programjainkra összpontosít, hanem azok sikeres és kevésbé sikeres megvalósulását kíséri nyomon, hanem elsősorban magára az emberre és emberi mikroközösségekre figyel fokozott érzékenységgel. Vagyis, amely az életmód és életforma valóságát, jelenét és távlatait, alakulását és konzerválódását, előrelendüléseit és megtorpanásait vizsgálja, miközben érdeklődése fókuszában mindig a konkrét ember áll, a maga egyszer élhető életének létproblémaival és örömeivel, terveivel és vereségeivel.

Időközben a szerző egyik nyilatkozatában „riport-szociográfiának”, a publicisztika és irodalom, illetve a publicisztika és szociográfia határmezsgyéjén álló műfajnak nevezte a magát, s Utasi Csaba *Hid*-beli kritikája is „több valóságsíkot megmozgató és egybejátszó riport”-nak minősíti Dudás írásgyakorlatát, amely azonban „már a szociográfiai tanulmány felé mutat előre”.

S csakugyan, a szociografikus jelleg hangsúlyozása is mindenképpen odakívánkozik a *Szakadó* műfaji minősítéséhez. Közelebbi, szűkítő meghatározásként pedig azt is mondhatnánk: *parasztság-szociográfiai riport*